

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK**ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK***(Aldeera irabazitako moldaera)*

(ON MANUEL GABINO SEIN, ERRI ORTAKO BIKARIYO JAUNARI)

Lenengo pusketa**AURREZ JAKIN BEAR DANA**

I

Irun-dik Madrid-a daraman bidiari jarraituaz, legua ta erdira, ta Donostiyatik Errenteriyá barrena dijuanak, azkeneko erri ontatik igaro ta iru ordu-laurdena, Kastilla-ronzko kamiyo-zar ori topatu ta egiten duen bide-batziaren,¹ erpiñ-erpiñian, biskarcho bat, oso egutera, aize garbiyen egiya, asnas-leku ederra dago: ta emen, ama-magaltzat Urka-be-larrek egiten diyon giriz ontan berriz, goizalderontzian, aurra bezela, ernai, alai, erausi, jostallu.... arta-zelai mardul, egur-mendi ugari, chara-baso zabal, erreka-ibar gizen, itur-gozo iori.... lurraren gogogarri² guziz apaindurikako, zortzi bat legua anche anche³ eremu⁴ daduzkan erri *Oyarzun*, (g-oi-y-eta-dun), au da, «valle de Oyarzun» =*Oyarzun-irureten*, Burutegi,⁵ Barriyo-nagusi,⁶ gaurko eguneko izkuntzan, Billa,⁷ arkitzen da.

Azalgayak⁸ eskatzen duena, «Oyarzungo glori kondairarrak;» da, ta oni eskerrak; bestela, edesketa⁹ istoriya egingo balu, itzik ere, nik

beintzat esango ez nuke; onen edesi, istoriya; erri-amena¹⁰ bezela, iñor oroitu zediñerako, zaartu, irago, ta aztua zalako, ta.... ara lenengo gloria.

II

Erroma-rren aurreztikako ariintzetan¹¹ ezik oik ziranik aztuse ta geroztikako milla urtetan ere gure berririk, bagiñalazkua ezpada, iñork ez daki.

Erromarrekin zitezkie emen kontuak; baña aik... aztu ziran, mororik... gure mendiyetara azaldu ere etzetakien. Gerok... gure egitiak¹² iñork autan ibill zitzan zale zale ez, ta, atzerrikuak, berriz, ontan jardun etziralako.... amait; utsa.

Gipuzkoa Kastilla-ko Erregeren begirameneratziaren ber-berarenik, *zalakoa* beste berri ta argirik ez ta, Oyarzun-enik zer dediñ nai degu? Ezercho, lur gañeko gauzik aspaldiyenekoaz leen mendiyak azpiyan artu edo urak eraman balute baño geyago.

Lo-aldi ori, ezertaz oartu bage iragotakoan, gure aitonak asmatuta, asaben egunetako gertakuntzekin.... aurrekoen egitekoekin.... erri zarrekin.... erdi-aztuetako izenekin.... nolaz ote ziran.... zer ote di-yoten.... zeñi ote dagozkien.... nondik ote datozen.... zer esan nai ote duten.... igertzen.... aztarnak ateratzen.... buruak austen asi dira, ta, orrenbesteko utsuniarekin, ¡jakiña! illunpian, ertz bat jo ta bestia jo bezela ibilli ta asko nekatu ta deus guchi atera dute.

Gañera; gure ogi-churiya jaten duten izkirabatzailliak;¹³ trenan ere ibiltzia nekatzen diran kale-koituak; estrata-zabal ertz-dun ta kamiyo errialak ara ta onera ta ziar ta eskoi ekusten dituzten baser-semiak, ezin sinistu dute, denbora batian, ezkurra janari ta udan bezela neguan narrua janzen zanian, leku abetan orain bezelako gaztañadi chertatu, aritz errenkoka jarri, soro-zelai labaindu, ta arripikatuz egitako echerik etzela, ta, ara, lumalari zar aik diyotenarekin egiteko, beste lana.

Azkenik: ta onena ez dana. Gure gauzak paperetaratzen aitu diran antziñenekuak, erdaldunak, atzerrikuak dira. ¡Ze arritzeko beraz, esan zuten ura belarriz entzun zutenez gañera egiñ ote zuten goguan bear charra batek irukitzea! Neri beintzat: onako espa au, *guchi bat goora beera* asko esain zutela barrendik ezin juan zait. Ta ezetz uste duenak nik nere iritzi ontan seguruagotzeko egin dedana egin beza: Aita Ga-

briel Henao-ren *Averiguaciones de las antigüedades de Cantabria* deritzonaren bigarren argitaraldiko. 1.^{ko} zatiko, 245.^{ko} orri-aldeko 4.^{en} lumerua, ta 2.^{eneko} 30.^{en} orri-aldeko *nota*, ta 148.^{en} ta 149.^{eko} 7.^{en} lumerua.... besterik ez, irakurri, ta, arrazoi dedan edo ez esain du.

Asi zan bat Bizkayan zer zagoen esan biar zuela, ta diyo: «Bilbao-tarrak igaro ta, beste erri batzuek, itsas-ertzian badira, Bermeo, Durango, Orduña, Elorrio...» *Ideoque transimus ad alia quæ sunt Vasconiæ regiones qua nunc Vizcayam vocant, in quibus sunt Bilbaonenses.... sunt et alia Oppida maritima Bermeum.... Durangum, Urdunia.... Hellorrium...¹⁴* ¿Zer dio oni, erri oyek non dauden berri dakiyenak?

MIGEL A. IÑARRA-K.

(Aurrandetuko da)

AGER-KAYAK=NOTAS

(1) *Bide-en-bat-era-tzia*. «Unión, conjunción de caminos».

(2) Apetecible.

(3) *Registro de actas del valle de Oyarzun, año de 1802*. Erri ontako Udal-eche, Konejuko paper-tegi, archibuan dagoen urte orri dagokan lumero-bageko orri-sortaren azken-samarrian.—*Bein da betiko*.—«*Registro... del valle*», beste argikizun bage diodan guziyan esan dan lekuko papertegiko itz egingo det.

(4) Radio, extensión, territorio.

(5) Lugar de cabeza.... del superior: capital.

(6) *Barrio-k a-ren* tokiyan o ipiñi ta erri-barrenak ezkeroko muru-osteko alderdi egin-berriyak izendatzeko sortuak dirudi; ta Bizkai-aldian esayera ontan dei-izen=(apellido) sonatua da.

Gañerakuan; itzayak sarritan *arria*, esan biarran *arrio* «pardo», beren idi-beyai deitzen diye, ta, Oyarzun-en bertan, dago eche bat, bere jatorriyan *Ugaldechea*=(Ur-alde-ko-echea) esaten bazitzayon ere, gaur *Ugaldecho* deritzana.

(7) Eda euskeratik artu zan edo ar diteke. *Villa*=*Billa-k*, latinez *Orbis-* tikako *Urbs* otsaundiya «circular, ciudad...» dan bezela, inguruan, jiran, biribillian ichiyaz egiñetako erriya esan nai du: *Bil-dua*=*Bil-ua*=*Bill-ua*, edo Oyarzun-en soil soil esaten duten beze-

la. *Bill-a*, («ausen da toki *bill-a*. —Bai, *bill*, *bill-a*)= ceñido, recogido en círculo; circuido....

(8) *Azal-du-kaya* «cosa superficiable, programa.

(9) *Edes, edesia*, «narración, historia». (*Lecciones de ortografía...* por Arana....)

(10) *Erri-ama*, «pueblo madre, metrópoli».

(11) *Sazón*, tiempo.

(12) *Hechos*, hazañas.

(13) *Izkira-k-batu* «reunir, juntar letras, escribir».

(14) *Marineo Sículo*. Lib. 3, cap. *De Galloecia Provincia el ejus Urbibus, et Oppidis*.

ASILO MATÍA

Hemos recibido la Memoria Anual de la Junta de Caridad del Asilo Matía, demostrativa de la excelente administración de éste benéfico establecimiento.

En el último año han ingresado cinco asilados.

Las bajas han sido, tres por fallecimiento, una voluntaria y otra por pase al hospital por enajenación mental.

El número de asilados es actualmente de 44, de los cuales 21 son varones y 23 hembras.

Se han verificado obras de relativa importancia, entre ellas la del cierre de los pertenecidos con muro de mampostería y sillería y verja de hierro en la parte que linda con la carretera; obras estas que han sido costeadas por una persona caritativa.

También se ha instalado un reloj en la fachada de la capilla.

Es esmeradísimo el trato que reciben los acogidos.

Felicítamos sinceramente á estos, así como á la respetable Junta, agradeciendo la atención que nos ha dispensado al enviarnos la Memoria.

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

III

Ezagutzarik¹⁵ degun aurreneko edestari, istorigillien autan, Iruña, Panplona-tik gure itsasorontz izendatzen dan erririk, *Oiarzun* «oi-artsu», (*lekugoi asko dituen*) da. Ptóloмео-k *Easo*¹⁶ deitu ziyon; Mela-k *Eason*¹⁷ Estrábon-ek, *Udanusa*,¹⁸ edo bere obetzalle¹⁹ Casanbono-k,²⁰ nai duenez, nola ere Pinzio-tarrak,²¹ *Oidasuna*; Plinio-k, *Olarso*;²² beste batek, *Olearso*; bestiak *Yarzo*, *Jarso*, *Iarzo*... ¡nik dakit!

Au da bada, lausuak blankuan edo euskerari eras ta erderian jo, Mela-k berak ziyona. *Cantabriæ aliquot populi amnesque sunt, sed quorum nomina nostro ore concipi nequeunt.*²³ «Kantabriyan zenbait erri ta ibai badira, oyen izenik gure abak moldatu ere eziñ ordia.»

Esan nai det, mintzo oi denak, izen bat baten aldaruak dirala ta bera *Oiar-tsu* dala, edo *Oiar-dun*; usariyozko adare bereša, zanian biyak gauz ber bera.

Guazen... Esan ta orregatik, izenik jatorrena *Oi-tsua* izan litekiela, ta *Oyarzun* gerozko denboretan, *i, jota-* otsian ibilli zanian, *a* sartu ta *t*-rekin alkarkoitzeko *r*, tartekoturik gazi-gošatutako ab-otsa, dala.

O-i-ar-...
 { dun-a=.....Oiarso....=O-i-(y)-ar(t)-s-o=(u)-a.
 { dun=.....Oeaso....=O-e=(i-y)-a-(a-t)-s-o=(u)-a.
 { dua =..... Easo.....=—(O)-Easo.
 { du=.....Idanusa..=(O)-I-d=(y)-a-n=(r)-usa=sua=tsua
 { do=.....Oidasuna=O-i-d=(y)-a-(r-t)-su-nai.
 { tso=dso....Iarso.....=(O-i)-yar-(t-s-o)=(u)-a.
 { =tsu....Olarso....=O-l=(ll)=y-ar-(t)-s-o=(u)-a.
 { =tsua..Olearso..=O-l-e=e-l=i-y)-ar-(t)-so=(u)-a.
 { =tsun..
 { =tsun-a

Egundaño euskaldunak, buru ariñekuak izandu ez dira, ta oien erriyak Jainkoak egiñak dirala esate arren beren bururik Jainko-usetzeko ametsik egin duten berririk ez da. ¡Ze erosotasuna ala izatera, gure Oyarzun-ek. Tito Libio-k bere *Historia*-ren Itz-aurrean Erromagatik diyon kondaira irukitzeko. *Datur hoc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia Urbium augustiora faciat*. Baño.... ¡bai zera! gureakgatik istoriya ez ezik erririk izan zanik ere jakin bage egon biariko genduan. Izena bera, naiz ederki marruskatua, atzerritarrak gorde izan bear badigute! ta... ara beste gloriya, berdiñ onek, denbora aitan zeñen sonatua zan esan nai du.

OIARSO

Esan det *Oiarso*-k «g-oi-degi» diyola *Oyan*-etik datorrela, ordia, norbaitek esan nayagoko balu, orregatik deus guchi dijua: *Oyana*-k duena «mendi goya-baño-abar, zurkaitz, arbolez-betia» izatia du. On-la beraz, izen onek, antziñan *Bas-erriya*-k «basoetan bizitegiya zuen jende-diya» esan nai zuen bezela, ez «echepilla, kale, erri, billa», ezpada, «bazter alderdi lur zaplada mendi-duna» esan nai du. Begira Aita Larramendi-k zer diyon ta adituko da, «...á la tierra que se pisa y labra llamamos *lurrá*, pero á la tierra por región y país poblado *erriá*».²⁴

Beraz, Oienart jauna diyonak²⁵ *Uniars* «uidasoa»tik datorrela, bidezkoa ez dirudi, ta gañera gizarajo au, iñondik ere Frantses egin nai giñaena zen *Olasko*-k, berriz, beste batek diyonez,²⁶ oraindik okerrago baizik ematendu, bada «olak» asi ziranerako *Oiarso* asi ezik *Oyarsun* bera ere, seme-alabak egingo zitzaizkan aña egin ta bakoitza beren arruta artuarekin zeguela esan diteke.

¡Zeñen nolapait egiten duten beraz, gaurko, erritarrak batez ere,

beren paperta agiriyetan VALLE-ren tokiyan villa ipiñiyarekin. *Valle*-k «burua» esan nai du, ta ez istoriyak «bakoitzak beriari eusteko». Eche berri aundi, ederrik ez duenak sar, koškor ta charrari ichekitzen diyo; au, erre, erori: galtzean, zeguen solera, erube ta lurrari; ta besterik ezian bere jabe-agiri edo titulua azaltzen du.

Onlako utzimenik ikustera, orain belaunaldi biko aguriakin, ez dakit zer gertatuko zan! ¡Ez dakit!!

Giza biziaren goiz-beranduarekiñ eguerdi-iñguru artan oraindik *Oiarso* nerekiko, Frantzi ta Naparruako mugak barrena, Urumea-ibayaz itsasorontz daguen lur mendi, ibar ta erreka-degi onek guziyak izan biar zuan. Aipatzian egin degun Pranzesak bere *latiñan* ala ziyon;²⁷ orobat, Errenteriyaren seine errizaliak.²⁸ Nola diyon ere nere adiskide laztan Giyuzkoaren aomengarri ta Probitziyaren glori-aztarnatzalle Echegarai tar Karmelo jaunak.²⁹

Ta ez da zertaz ziñatu. Denbora ontan naiz ez, agitz arontz bage, *Sanctum Sebastianum de Ermani*³⁰ zenian, *Donosti* «muno-azpi» ori orain dagoen lekuan, lanperna-arrokak ageri egotia, zitekien gauza da. Ori ezkeroztik, ¡bai aundikotz! Ondarrabiya-ra joango zanak nola ibilli bear zuen, Lope Isasti Jaunaren libruan dago:³¹ Endayatik Irun-go Elizari dagokalako *Beniun-e* guziya idegi, «juncal» bat zala, azken erriko, Premi-eliz, Parrokiko Ama Birjiñak diyo. Esaera da, Oyarzun-go Eliza egiteko arriya, Iturrioz-ko barriyoraño urez eramantakoa dala. Pasayako urari segi, Errenteriyara irago ta, ordu-laurden bete bete geyagora, *Arragua* deritzan baser-eche azpiraño kabarrak etortzia, gure aitona ezkerozkuak beren begiz ikusi duten gauza da; ta, Errenteriparretiko ur-bazter egiten duten zelaicho oyen izatia berriz, oraindik.. atzo baño gaurragokua.... ¿Nai da geyago?

Gertatzen dana da, len II^{en} esan dedana, jaurrera guazela! ta... ogei urtez onontzik bezelako laisterrian, gauzak badijuaz, emendik eun urtera, ¿zer eun? berrogeira ez da Errenteriyako kale-barren egiten duen lekua portu-tokiya izan zana dala esan besterik egoñen!

Ala ere, egija da, ta izango ere bai, ta ori ta Oyarzun-en gaur eziñezkoak derizkigun muga-bazterrak ben-benetako izandurikakoak diradela.

Gauz batzuek berenez datozenak dira, ta bat, nota ez dakiyela ere beren aren aitormenera ekartzen dute.

Milla-garren urtetik oso lašter Napar-errege Sancho Nagusiyak Iruña-ko Obispo-bazterrak zein-ziran-tzian, «valle» deitu ziyon.³² Esango

baigenuke bezela, umiak azi-ezi ta beren buruen jabe egiteko jarri zientuanian, ezagutu, maitatu ta begi onez begiratua izan zezaten *amaizen* edo titulua eman ziyon.

Ta au, nere ustez.... glori-gaya da.

MIGEL A. IÑARRA-K.

(*Aurrandetuko da*)

AGER-KAYAK=NOTAS

(15) *Ezaguntza, eragutze, ezaguera...* «conocimiento».

(16) *Vasconum*, menlasci fluminis ostia. Easo civitas, Easo promontorium Pirenei (lib. 2, tab. 6.)

(17) Devil (Deva) tritium tutolicum attingit. Et deide Iturissam, Easonem magrada. (De situ orbis, lib. 3, cap. 1.)

(18) Vascones qui sunt circa Pompelonem et Idanusam urbem ad ipsum sitam Oceanum. (Lib. 3, Geogr.)

(19) *Obetu* «mejorar, corregir».

(20) In. 3.º Strabon.

(21) In. lib. 3, cap. I de Mela.

(22) A Pyreneo per Oceanum Vasconum saltus, Olearso, Vardulorum Oppida. (Lib. 5, cap. 2).

(23) Lib. 3, cap. 1.º

(24) *Diccionario trilingüe*. Prólogo, plg. XCIX.

(25) «*Huars vel Huiars*, quod incolæ nunc *Oiharzun* vocant.» (*Notitiæ utriusque vasconiae...* pág. 163.)

(26) *Compendio historial de Guipúzcoa*, por el Dr. Lope de Isasti, pág. 475, n.º 7.

(27) *Notitiæ...* etc. (pág. 163).

(28) *Noticias históricas* de la villa de Rentería, por D. Juan Ignacio de Gamon, cap. 3.º

(29) *Investigaciones históricas referentes á Guipúzcoa* (página 163).

(30) *Averiguaciones de las antigüedades de Cantabria*, su autor el P. Gabriel de Henao, nueva edición, tomo V, pág. 173.—*Oroigarri*.—Lan au aitatzen dedanetan, egiñ aldi berri ontzaz topa bedi.

(31) *Compendio historial...* pág. 448, n.º 12.

(32) Ilmo. Sr. Fr. Prudencio de Sandoval. *Catálogo de los Obispos de Pamplona*, fol. 30.

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BEIZTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

OIARSO-URI NONTSO ZEN

Alderdi onetako gauzekiko ardura erosoago, ta gizakizunei zegoki-yen begiramen urrekoagatik, norbait ere noizpait, aurrekoak baño egon-toki jakiñagoko bat artu zuena izan zan. Gizona lagunkoya baita bada, ta eche-bizitzia berriz, auzo-zalia, iñortaz maiz biartzen dana. Ezpaititake pillik, mordoškik, sallik bururik bage izan; ta bat ayeka danetaratziaren aldian, alde guzietarakoak batenatzia erras ta egokiya-go dan gauza baita..... ta, alasen, banaka biñaka, lengo an-emenka-ko eche bakanak baño usu ta alkarri zegozkalago egiten asi ziran, ta ordu arte, *zertan*³³ edo lutegi guziyak zuen izenetik, *Oyarzun* deitu ziyoten.

Alkarganatzia-aren jatorretakua³⁴ ¡ala jaña! Oyarzun, ¡aspalditasun makal makala ere ez dauka!

Non zan dira kontuak. Batzuek badira, orain *Ondarribiya* dagon tokiyan zegoela diyotenak; bestiak Camino eta Orella jauna³⁵ buru ta nagusi dutela, *Donostiya-n* ezpada iñon zenik ere aitu nai ez dute-nak. Aita Moret jakintsuak diyo:³⁶ «Cuando en los extremos se recono-ce yerro, en el medio suele estar el acierto»; ta Soraluze jaunak be-rriz esanten du,³⁷ orain Oyarzun daguen leku edo ingurutsuan egon biarra zala.

Ta izan ere bestek ez ta, nondik mendi-atzian geratu dan erri onek izena ori iduki? Zergatik bestek artu ez?...

Saltus-Olearso zer da, ¿mendi-muñur bat?... edozeñ bašoška?... ¿nola naiko ur-sirrišten goi-beeren bat? ¡Ez oriše! «Quebrada» *arte-siya*, beste asko utzi ta Aita Moret-ek³⁸ esan zuan. Pasai-tarrak Karlo-Magnoren garaitzalle *Orreaga* «Roncesvalles»-en irten zirala diyon Lope Isasti jaunak aitatzen ta dakarren³⁹ *Pasai-aundi-ko Piedadia* deritzon ermitachoan daguen paretoko arriya letraztu zue-nak, «puerto», *ataka* biyurtu zuen. Eskritura santuak diyotenian, Absalon gaiztoari, bere aita David-en armadun leyalak eraso ziyotela, lekua izentzian, *in saltu Ephraim* «en el bosque de Efrain» esaten dute, ta gañera, *saltus-ek* ondatu zituenak ezpatak egin dakoak baño askotaz geyago ziradela,⁴⁰ *nota-k* diyon eran: «Por la maleza y por lo quebrado del terreno...» toki zakar, larri, larrea zalako.

«Ebaki aundi, amiltegi išuri biziko, ta niendarte estu, elutsak uga-ri ta arboledi ospelez estalitako lurra» esan nai du. *Aichulegi* «aitz-zulo-egi»-tik *Oiarzun-kai*, «Pasaya-ko portu» Jaizkibel ta Uliia-men-diyen tartetik itsas-zabalera zintzur egiten duen lepo-sabel ta barren bizkarrentzat ¡zeñ bere biziko izena!

Gañera: zarren zuñ-sartzeaz⁴¹ esanik daukat, *al-onla-tso* aitu ote ziran bildur izateko dala; baña, naiz ez. Naparru-barrendik, itsasorontz Oyarzun beste erririk ez egotera, ez aldekiio «itsas-aldian» daguela esan? ¿itsasorontz? ¿itsasora?... Gañera, zergatik *urbem ad ipsum sitam oceanum*⁴² orrek, «itsasua jotzen zuala», «urian», *in* esan biar du ta, ez *ad-ek* diyona, «rontz?» «ur-e-rontz» zeguela? *Perditos montes (Pireneos) á Tararcone ad extremos ad Oceanum ka-bitant Vascones, qui sunt circa Pompelonem, et Idanusam urbem ad ipsum sitam oceanum...*⁴³

Oiarso ta *Oyarzun*, Jošecho ta *Josepe* bezela dira, ta gizonez-kuetan zartzaroa bezela, erriyetan aspalditasuna begiratzeko, nai izate-ko onrarako, gloriagarri bada, edo beste erri bat inguruan, edo alda-menetarašiago, gai ortan daguena, billa bedi, edo Oyarzun-ek, al ba-lute beste askok berentzat pozik al ere artuko luketekiena ori ar beza, iruki beza ta ager beza.

OYARZUN ERRI-AMA TA BERE ALABAK

Lurrak berez emandako erri au, bere buru-degi, edo echadi erdikale-antztuko oikin ontan zeguen, baño, bestiak, egon egiten etzute-nak baziran. Bere dermiyuetako ertzetan bizitegiyak sortu ta koškortu ziran, ta auzotegi oik oranchen azise ziradenian, familiyako umien gisara, «bakoitzak,—esan oi dan bezela,—beren astuari, jarre! eragin ziyoten».

Belaun-aldi⁴⁴ baltoitzak, biziya berriya oi, ta ala, gure Kondairako erri-berriyai beren buru-en jabetasuna edo izate-asiyera eman ziyena zer ote zan ikusi biar degu.

Olak, Mendi-gañetan zirautenian, *Olandiū*, *Otsandola*, *Egurrola*... ta bezela, Oyarzun-ek nagusitza izatia, erra^s zen. Burni-gintegi oik, Ur-ertzetara ekartziak gauzen irabira berri bat esan nai zuen ordian, ta, ala^se etorri ere.

Zenbat etaolak lana ugariyago siñale, auzo-erriyak artu-eman geyago zutela: zenbat eta erri-artean artu emanak geituagotu, orduan ta toki batzuetatik bestietarako bide erosuaguak billatu naiko ziran: zenbat eta leku egokiyaguak topatu, aitarata jenderik geyena bilduko zan: aitan ta sarriyena geratu, bertako ai^sena egin ta betiko gelditu.

Ara erri edes, istori-osokoen sorpidia. Sal-erosketai, artu-emanai, beren sorrera zor eztiyen agitz guchi dira.

Errege ta esku-dunak egiten dutena, nola iritzi, ura ongi da, ta, nola erriyak ugaritzeari, ta azitzeari begiratu biar baitiyoten, emendik, berritik datozenai geyago lagundu ta irabazi geyago emango diyenai bezela, trajiño bizikoai esku oparuak emango diztela.

Oyarzun-go *kalia* diyoguna, ¿ez bateko ta ez bestelako gayan etzeguen, zeren begira dago beraz?

1150-garrena zan ta Naparrua-ko Garziaren seme Sancho *Jakintsua* zeritzan Erregek, Donostiya deritzon eche-degiyari, «Carta-fomento y fuero» gei-pen ta eskutasunen ageriyata eman ziyen; ta artian Oyarzun-ena zana ta geiagotegiyan beren erri-berriyaren muga-peko ipiñi zizten. De *Undarribia usque ad Oriam, et Arrenga, usque ad sanctum Martinum de Arano*.⁴⁵

1200-garrenian esaten da, Kastilla-ko Erregeren begirara Gipuzkoa jarri zala. Nola nai 1203-an Alfonso VIII-ak Erri-muga berriyak

ezartzia iritzi iruki zukien ta, Donostiya-ri kendurik, Pasaya-ko itsas-besotik asi ta Aya-ko-arriraño, ibayez ezker, eguzki-alde zeguen dena, Ondarrabiya-ri eman ziyon: *De ribo Oiarzun usque ad ribum de Fonterrabia, et de Peña de Aya usque ad mare...*⁴⁶ Tolosa-ko seme istorilariyak orregatik, ez dela diyo oiñolako gauzarik, ta ageri, dokumentu ortako mugaketak, Oiarzun-enak choko uzten dirala artu biar diradela. «Así que la extensión que la carta-puebla da á Fuenterrabía... debe entenderse fuera del territorio del valle de Oyarzun.»

MIGEL A. IÑARRA-K.

(Aurrandetuko da)

AGER-KAYAK=NOTAS

(33) Diuiditur Ipfoa in tres... Regiones, quas *Certanes* inco-læ... apellant *Notitiæ*, etc., pág. 163.

(34) *Alkar-gana-tu* «congregarse»: *elkar-artu*, «avenirse con-venir». *Jatorra* «origen» tiempo incoante, la civilización.

(35) *Historia Diplomática Eclesiástica... de San Sebastián*, cap. II.

(36) *Investigaciones históricas referentes al Reino de Na-barra* (2.ª edic.: lib. 1.º, cap. II, § I, n.º 4).—*Oroi*—Aurrerakoan, beti egiñ aldiberian.

(37) *Historia general de Guipúzcoa*, tomo 2.º, pág. 495, su-plemento. (D. Nicolás de Soraluze).

(38) *Investigaciones históricas*, etc., (lib. I, cap. VI, n.º 5.)

(79) Compendio historial, etc., pág. 499, n.º 20.

(40) II Reg. cap. XVIII, vers. 6 et 8, trad. del Ilmo. Dr. D. Fe-lix Amat.

(41) *Zuñá*, «hito»; de *zut-a=zut-tiya*, *zut-iña* «tente, mo-jón»: *Zuñá-sartu* «demarcar, apear...»

(42) Strabón, lib. 3, Georg.

(43) Id., id., id., id.

(44) De *belaun* «genu, generación», término propio y corriente.

(45) Fueros de San Sebastián, etc. *Diccionario histórico-geo-gráfico de Guipúzcoa*, por D. Pablo de Gorosabel, pág. 708.

(46) Privilegio de Fueros y términos de Fuenterrabia. *Diccio-nario*, etc., pág. 684.

(47) *Diccionario*, etc., pág. 173.

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea**(Euskal-fésten XVI-garren urtea)****OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK**

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

II

Nola nai dala, Oyarzun ontara ezkeru lau barriyo Orereta, Eleizalde, Iturrioz ta Alzibar-rekin ikusten degu. Eremu zabalegiko mugadiya, ta denbora ontara ezkeru, burua, bat-oso izaten luzaruan juateko, *lepoa* kaiskarchuaren gañian arkitzen zitayona.

Orereta ur-onduan, itsasotik bert, portuarekin, ta.... pizkortu egin zen; batez ere, itsas-kizunak asi, Oyarzun ta Napar-ayeketako burni-lanak erruztu, jendia jua-entorriyan gogotik abiya ta sartu-ateratzial leya aundiyarekiñ ekiñzitzayonian, ¡zerbaitgatik *Errenteriya* Erregegoguari ere eragiñ ta guzti geratu zayo! *Errent-erriya* «sisak uzten zirana» lenbizi lenbiziyan Alzola-n, Aya-n, Donostia-n.... ta bezela, *Renteria* edo *Casa-lonja* bat, gerora *Pisua* zeritzana, bertanche «...cargar y descargar, pesar y almacenar.... el hierro, acero, herraje, clavo, vena y otros articulos que entraban y salian por las mismas»,⁴⁸ egiten zena zeguelako, andišetik deitua.

Erregeai, ¡zergatik ez! obeki zetorkiyen ta, *Orereta* izen zuen toki onetan «*Villa-nueva de Oiarzun*» deituko zitayon eche-di murztatutako bat egin zitekuela eskua eman zuten.

Egiya da, dakuskun Errege-karta ortan, beste arrazoi batzuek azal-

tzen dirala, baña, nabarmentzen dana, jatorrizkua, zitzakioten, erri-gaztiaganako naitasuna da.⁴⁹

Naparru, ta kaskoi-diko jendiak noiz edo berriz gaizki egitera etor-tzen ziranian, gutarrak alkarrendik urruti biziki ta, bear bezain laister ayei gogor egiteko batu eziñ ziralako, aipatzen du kartak, Erregek Orereta-n erri ichitu-duna egin ta *Oiarzun-goak* bizitzera etor-zite-zela eskribitu zuala.

¡Egualdetik etsaya, ta Oyarzun-ayeka jende adiskide bage uztia... Errenteriya-n begi ichiyakin lo egiteko arte egokirik bada außen ba-deritzat!

Baña amodiozko itsumenak, ¿zer egiten duen zer daki?

Oyarzun-amak, alako buruko miñ ta begietako kanturik etzeukan ta, aguro gero, bere alaba Orereta-k ortarako asmuak egitetik zertso etor zezayokien igerra ziyon, ta...bildurra zuenak achitu zuen.

Errenteriya-ren billigardatze au ¡nola! Oyarzun-en gogo gogokoa etzan; bakoitzak bere chokuari, leyan asi ezkeru batez ere, nai baitiyo bada, ta, zegokiyon bezela, asko ez baño, zerepait atzerapendutzero egin zuen.

Alaz ta guzti, echadi gazte, mardula, bere buruaren jabe ta erri-bereša izateratu zan, ta... Oyarzun-ama urtetsuari, irugarren aldiyan, besteren mendeko egotia etorri zitzayon. «Para mayor mortificación del valle, tocóle otra tercera dependencia».⁵⁰

1320-an Billa izatia irichi zuenak⁵¹ bere amaldekoakin gogorka baño biguñian sayatu nayago izan zuen, bereganatzen ote zituan; Al-zibar-ren dagon, *Ugarte* eche sonatutiko seme Aierio-ri, denbora aitan ain begiratua zan «Prebostetzia» *probestutza* ematen ziyola⁵² baño... Amak,

«Umiak azi, nekiak bizi

Gurasuaren pagua...»

bere baitan esan zuen, ta ikusi dan biyoztasunik eramatiyenaren jarre-rarekin, zetorrena zetorrela, zañak artuak zeuzkan lurrik ab-itiz juan-korrek baño sendoagoko, nai ichachmenezko egite, obrakin, utziko etzuela aditzera eman zuen ta....

Errikoitasuna, «patriotismo» gaur askoren autan zer da?... Glori-eskurik aundiyena.

GURE OYARZUN

Oyarzun, duda bage iñoren mende egoteko egiña ez da, ta ori, azkeneko alaba onenendik ateratzeko katazkak, argiro diyote.

Bere lepotik iñoren beso nekoso ori ken nayean, lenbiziko argi dagon sayua 1375-an ikusten degu; ta naiz Erreneriya ezetzian Erregeenganatu ta onek Sebilla-n «de acuerdo con su consejo» (ikusi dedin, urrutiyetatiko juan etorriyak nai zanian azkar egiten zirala, ta «cosas de Palacio, van despacio» beti egia ez dala) 1376-ko Apirillaren 18-an eman zuen kartan, Erreneriya-ri, zegokiyon begiramen goya zekarkiyola agindu, ta Oyarzun lurra zirrit baten nagusitasunik etzuela erabaki; urrengo urtian «Juan Martinez de Isasti, Martin Ibañez de Apaizechea ta Martin Ibañez de Yhurrita»⁵³ aginte-dunen eskuak beren buruai eman ta, Oyarzun lurreko buruak baitziran bezela, egiten ta eragiten asiziran. Jakiña dago; au, etzegon ongi, baño, ez ta au egiteratu ziranen barrenak ere pake pakian etzeuden.

Emendik aurrera, askotan, batian bata bestian bestiagatik, ta beti eremu zabala, ta Erreneri-kalia urruti egiten zitayela gatik Oyarzun lurrekoak Errege Jaunai, beren buruen jabetasuna zekiyela eskatzen ziyen. Baño....

Erreneriya, zegokiyon bezela, geldirik egoten etzan: Erregiak, zertokitenera begiyak, bere alde mintza oi ziran. Probintziya, Oyarzun-en etsai azal zen.... Ala ere, erri-sar onek, beti beriari tenk, Juan bigarrenagandik, aifñ gogoz eskatzen zuen, mendekotza gorrotatuaren azkeneko ordua zekarkiyon 1453-ko Ereyeruaren 26-an Eskalona-n emandako karta, irichi zuen.

Kart'au Errege berak ta urte bereko Buruillaren 13-an *Becerril de Cazpos-en* sendotu, konfirmatu zuen.⁵⁴ Letra aik esaten ituzten zipozkeri, charketa, gorroto-gose ta odol-istillaz pentsatzen jartzian. ¡Zenbat oker! ta ¡zein okerrak!; arriyak negar egin dezake.

Ala ere au ekusi zuenian Erreneriyak berriz ere Erregeganontz bide egin zuen; ta, orduan zan Enrike laugarrenak, aitag emantako eskuak Oiarzun-i atzera kendu egin zizkan.

Ze gertatuko ote zan 1463-an Franzia-rontzian Errege orrek berak, emendik irago bear ta, bere begiz erri mendematu au ikusi ezpala? Ikusi zuen ordia, ezagutu ere bai arrazoya, gauzaren beraren egokitasun, ala bear ta ondorekizun onakin ta, 1470-ko Buruillian, Balla-

dolid-tik eskribitutako alde-kart edo pribilejioan agintzen zuen, Oyarzun-i pakian uzteko, ta bere aurreko Erregek ziyon bereškuntz esku-emallia bere-beriala ezagu ta aitor zekiyola.⁵⁵

Emaitz edo konzeditze ori, Segobia-n Errege berak 1470-ko Buruillaren 24-an, ta Errege Katoliko Don Fernando ta Doña Isabela-k berriz 1484-ko Otsaillaren 20-an Sebilla-n sendotu, konfirmatu bazuten ere, Errenteriyak etzuela ortarako berešmenik uzten ta, apukua «real Chancillería» deritzon auzi-epaitegiraturik, onek eman zuen erabakiya, Oyarzun-en asmoen beste aldekoa izaki ta, errege-Jaunen letrak ziyotena, illa utzi zuen.

Ikusi nai ez gisara zebilkatela zirudiyen gasuak ordia, eriyosuar bezela noski, bada alaňako draguak artzen zijuan «sala de las mil y quinientas» zeritzonera jo zuen. Salariyak, gauzari begiratu ziyotenia naiko zikindu, ta geyegí nastua ikusi zuten, ta Errenteri-Oyarzun-i Errege-Jaunak egiten zutenera jar zitezela esan ziyoten.

Alderdi biyak bide ontan sartu ziran; Urriko 3 ta 5-an beren itzak egin zituzten, ta, Errege pake-zale aik 1491-ko Apirillaren 7-an Sebilla-n beren iritzi ta erabakiya eman zuten.

¡Bost atsekabe, auzi, katazka, begiyetako miñ, biyotzetako gorroto ta atzapparretako zakarkeri Bertandegi-ren ibar gizenak ikusi onduan!

Lenbiziko lanak, jakiña, zen-bazter zeñentzat, izan biar zuen, ta lan au, irutatik bi Oyarzun, ta bat Errenteriyarentzako kontuan, «bachiller Franzisko Ortiz»-engan geratu zan.

Gerošegora, 1494-an, «licenciado Juan García Çobaco» ontarako eskutasuna zeukanak, bi erriyen mugak zuindu zituen; ta gañera «al valle de Oyarzun en posesión de su jurisdicción propia é independiente»⁵⁶ bere buruaren jaun ta jabe, jarri ta utzi zuen.

1495-ko Otsaillaren 28-an Madrid-en eman zan Errege-kartaz, au dena ontzat eman ta alatzat agintzen zen, ta ordu ezkerotik da Oyarzun, Oyarzun.

Guzira jartzen den uzkurtasuna, ez da ona: nork bere buruari begiratu ta esan biar duena, ¿mende?... *bai*, da, ¿azpiko?... *ez*. Batek bere burua argí, garbi ta ongi ikusi nai izatea, ona da; ta zuzenpidezko gauzetan ari baten ere amurrik ez emateari, leyltasunik goyena deitzayo. Bedeinka Oyarzun-darren zutatasuna ta ori glori-gañ ezpada... «justiziyaren gose ta egarria dutenak» egundaño geyago zori-onekotzat esan ez ditezela.

AGER-KAYAK=NOTAS

- (48) *Rentería ó casa-lonja de Bedua*, por D. Serapio Múgica, v. Revista EUSKAL-ERRIA, tom. XXXVI, n.º 596, pág. 65.
- (49) Carta-puebla de Rentería. *Diccionario...* pág. 705.
- (50) *Historia general de Guipúzcoa*, tomo 1.º, pág. 179.
- (51) *Diccionario histórico...* pág. 379.
- (52) *Compendio historial...* apéndice págs. 14 y 19.
- (53) *Diccionario histórico...* pág. 380.
- (54) Id. id., pág. 384. Ara emen:

«Don Juan por la gracia de Dios.... por quanto.... es fecha relacion como entre el concejo e moradores de la villa nueva que dizen de Oyarçun de la una parte e la univervfjdad e omes buenos vezinos e moradores de la tierra de Oyarçun parrochia e collacion de la Iglefia de Sant Esteuan de Oyarçun de la otra... ha abido muchos escandalos e contiendas e debates e guerras e peleas muertes de omes e quemas de cajas e talamjentos de mançanales e de otros bienes, por dichas partes, como la dha. universjdad e omes buenos de la dha. trra. (tierra) e parrochia e collacion de la dha. yglesya uiue (viven) e moran en frontera de nauarra e de la bort e bayona no (non) abyendo por fy (si) alcaldes nin juezes en la dicha tierra.... abiendo muchos daños en fus cuerpos, e personas e bjenes de los malfechores naturales de nauarra e de tierra de larrborte (sic) e de bayona e de otras personas algunas asy por caufa e ocafion de las dhas. enemiftades de entre las dhas. partes como por non tener alcallds (alcaldes) njn Juezes en la dicha tierra por amf como a rrey e soberano feñor non recononcite superior en lo temporal saluo a dios pertenesce de unjr (unir) vn lugar con otro e de lo fometer a juridicion de otro e de lo diujdir e eximjr e apartar quando fuese mj voluntad e por ende entendiendo que cumple afy á mj serujcio e por fazer bien e merced á la dha. vnjuersydad e omes buenos vecinos e moradores de la dicha tierra de oyarçun por algunos serujcios que me han fecho e fazen de cada dia es mj merced e voluntad de apartar e exjnmjr e por la prefente aparto e eximo la dha. tierra de oyarçun e parrochia e collacion de la dha. Iglefya de sant esteua (Esteban) de oyarçun con todos sus termjnos e terretorios e pertenencias de la juredicion e terretorios de la dha. villa nueva que dizen Oyarçun e de otra qualquier juredicion e terretorio a que la

dha. unjversjdad e ofeciales vezjnos e moradores.. ayan feydo ó fuefen fometidos en qualquyer tiempo ó por qualquyer manera e es mj merçed e voluntad de adbocar e advoco a mj e Retengo en mj la juridicion ceujl (civil) e crimjnal alta e baxa mero mjfto ymperio de la dha. vnjuerfydad (universidad) e tierra de Oyarçun... e quiero e es my merced e voluntad que agora njn de aquj adelante la dicha unjuerfydad e tierra.. non... fean pueftos co la cabeza de la dha. villa nueva de Oyarzun e de fus termjnos e jurediçion.. lo qual aparto e exjmo de mj propio motuo e çierta ciencia e sabiduria e poderio rreal abfoluto de que qujero vfar e vfo en efta parte porque cumple afy á mj serujçio e mado (mando) que de aquj adelante fe faga e fe vfe e fe cumpla afy como dho. ef e qujero e ef mj voluntad que la dha. villa nueva njn los alcaldes prebostes procuradores della non tengan njn puedan tener jurediçion alguna sobre la dha. vnjuerfydad e vezinos... que la dha. tierra e todos los vezinos e moradores della fean aforados al fuero de la villa de Sant Sabaftian que es en la dha. prouincia de Gujpuzcoa e que ayan el fuero della»

Confirmada «en la muy noble e muy leal çibdad de Toledo a veynte e treff dias del mes de Jullio ano del nafcimjento de nro. fenor Jhuxto de mjll e quatroçientos e ochenta años». (Archivo del N. y L. valle de Oyarzun. Pergamino existente, como último documento, en un infolio grueso, sin comienzo, titulado en el lomo: *año de 1480 y 1544*).

(55) *Diccionario...* págs. 384 y 385.

(56) *Id....* pág. 386.

MIGEL A. IÑARRA-K.

(*Aurrandetuko da*)

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

ESKUKO BOST BEATZAK

Eskua zerbait da, baña.... beatzakin: orobat erriyak ere, eskudantzi bat edo beste idukiagatik zer artu, erabilli edo utzi ezpadute, deus gichi dira.

Erriyentzat, Junta-batzarretan alki baten jabe izatia gauz aunditzat jo izan dana da.

Oyarzun-ek orain nai lukeana ori da; ta, Errenteriya-k batez ere, ta oni lagunduaz Probintziyak gogor egiten diye ta, ezin du.

Orlaz ere, ikusi nai ezen atarramentu ta auzokoen išira ta guzti 1505-ko Uztaren 23-an Dona Juana Erregiñak Segovia-n ziazturiko alde-lege, privilegio ta Errege Konsejuak gero, 1508-ko Agorraren 7-an Valladolid-en eman zuen karteragille, edo «ejecutoria»-z bayezkoa bereganatu zuen ta urrengo urteko Apirillaz Zestona-n, Junta tarako, bere izena eraman ta zegokiyon jarlekuari lenengo eser aldiya zekioten «Pedro Ibañez de Ihurrita» ta «Juanes de Leizanzin» aukeratu zituen.

Probintzi-batzarre artura sartu zana, Jaun oitan aurrenekua, oraindik Oyarzun-alkiya markatua etzegolako, billako onanian, au da, Ayuntamentukoakin egon zan.

Urrengo urtetik, Seguran Azaroaz izan ziran Juntetan Errenteriya-

ri baño aurreragoko eserlekua zegokiola, ta biar zuela asi zan, ta... *ikusiko* zala esan ziyoten. 1827-an ta 1853-an gai orri zegokiyon *Ordenanza-tako* buru edo kapituluak berriz berritua izan biar zuen, ta beste aldera egiña, ta orduan, bere amets atsegiñ orrekin, eskatu izandako eran arkitu zen.

II

Alkatiak denbora aspaldiko aitan, gaizkillien gañean ta eskubide aundiak izaten zituzten.

Oyarzun-goak nai lutekena, ori da: esku aundiya, bestiak dezala utzinai diotena berriz chikiya edo batere ez. «*I aña ni banak*» da-biltzanak ongi etortzeko alderdi ederra!

Au zalabide, 1454-tik aurrera, Probintziyarekiñ, Errenteriyari agitz lagunkiki ta ez guchi, artian besterik ez bezela arpegiz arpegi su ta ke, burni ta odol gerra bizi bizi batian jardun zan: «...por lo tanto... este (valle) y la provincia se constituyeron en estado de una verdadera guerra, cual no hay ejemplo en los anales de Guipúzkoa». ⁵⁷ Urte ta erdiyan anche anche gerra onek iraun zuen. Guziyan eragozpidiak ipiñi... denian atzera penak eman.... ukatu.... odolak burua artzeko adiñ erakutsi ta egiten baizioten bada!

III

Gaitz orrek onera emantakoan beintzat leen ere bein edo berriz eskatu zuena, 1520-an Billafranka-ko Juntetan Leniz-i Gipuzkoa ganatu zanian opa zitzayon gisako *alkar-alkate* «alcalde de hermandad» bereñ bat eman zekiyola egin zuan, ta, naiz Fueruen lenengo Buruko XIII-en gai-izen, titulo zekoarekin ondo ondo zetorrena ez izan, geyenen iritziyak eraman ta, bayetz bada esan zuten ta ziyoten.

Billafranka-ko Batzar-aldi ori Apirillaren 28-an izan zala diyon agiriya bere nork iritziya alde ta nork ez, ta zergatik eman zuanarekiñ, oso polita, «Madrid, 13 días del mes de henero 1540», ta errege-sillua, oñian daramazkiyela, Oyarzun-go Erriko-echeko Paper-tegiyan dago. ⁵⁸

Leen esaten asi ezkeru utzi det, Errenteriyak ainbeste aldegille ta ongilaria ta ala ere, gure ustetan beintzat, zitzakien on guziyak ¿nola atera etzituen? edo, geyago dana, nondik du orrek Oyarzun-i mesede egin biarretako pecha?

Bi erriyen bereštea egiñ zanian, biz-bat ziradeneko lurak iru puska egin zituztekien ta Errenteriya-ri bat eman zitzaion; «...la tercja pte. (parte) de los dhos. termjnos y p^ouechos (provechos) de ellos á la dha. villa y las otras dos terceras ptes. á la dicha trra. (tierra) e valle»,⁵⁹

¡Nola ordian! Oyarzuarrak, kontuan erori ziradenian esan zuten, Errenteriya-ri eman zaizkan alderdiyak, beren asko-izate ta mardultasunian ondo begiratu ta ikusten badira ta erri bakochak dituen biztanleak⁶⁰ goguan iruki, ez irutatik bat baizik bi baño ere geyago ematen bazaizka? «...es notorio y manifiesto la injust.^a q.^e lleva mas de las dos ptes. la dha. villa atendida la fertiljdad e cantidad del ternjo. (término) y seyendo la población de la dha trra. y valle de mill v^os. (vecinos) poco mas ó menos y la población de la dha. villa.... dos cjentos v^os. poco mas ó menos...»⁶¹

Apechidade onekin Oyarzun-ek ezer galdu etzuan, ta alašen diyo ortatik zazpicho bat urteren burura. «En el término llamado suerrinburu.... á veinte e dos dias del mes de setienbre.... de myll e quj^os e cinquenta e vn años....» etc., etc.,⁶² asten dan agiriyak aditzera ematera egiten duen bezela zerbaitekin atera zan.

IV

Errenteriya-ren mugak, zabalera murrizta ta luzakera zeñ oparoakoak diran iškiñaz iškiñ esan ta ezpada siñist ez ditezke. Erri-egutertatik Oyarzun kale-urrera sartzen zayola kontu, ta Añarbe aldera dijua-neko Astigarraga-ko Benteta-aldeko lodiyak, ari bat dirudi.

Ori orla ta guzti, Oyarzun-go iurogeita amar echede nola dute ordia, Errenteri-ko dermiyuetatik urtian urtian biar duten adinbat inaurkin ta su-egur, oraindik ere egiten duten bezela egiteko esku osua?

Duen tokitik duela; ta ara beñtztat *suegurraren* gañeko ageriyak diyona:

«...Fallamos... que los vecinos de las seteta caferias contruidas e declaradas en la dha. fentencia puedan cortar e facer e llenar en fus beftias ó á cuestras como quifieren con tanto que no fagan dello carbon njn guno njn corten nin faquen mas de lo que obieren menester folamente para los fuegs. de fus cafas e non para otro aprovechamyento....» etc.⁶³

Denbora aitako biziyerak; oraingotik, ¡zeiñ bestelakuak izan biar zuan! Basoa ta ikatza, olá ta burniya zetakien dena, ta, orra gure agurien mendi-bearren aztarna.

V

Azkenik, portu-kontua.

Aiñ agiriko gauza da gaur Pasayako portua deritzan au, Oiarzun-ena zala asiera batean, nola illunekoa dan gero, zeñi dagokion, batez ere er-mugak aronz-onorozten asi ta batzuetan Errege batek ur-ondoko erri-gai bati nai, ta bestietan, bestiak beste bati lagundu bearreko denborak etorri, ta ontaz, Donostia Pasai-chiki, Errera ta Molinao-rekin egiña, Ondarrabiya Lezo ta Pasai-aundiratu ta Errenteriya erri bereša agertzen dan ezkeru.

Ez berez, nere uste eskasian beintzat, aiñ gauz korapillatu ta erabaki-gaitza zalako, baño.... Buru-Jaunak orla, ta, nai ta ez, ayek ziyoten gauzak, denakiñ alañian, ondotsoen iduki nayekuak bezela, baldan baldan... ta bear erriyak, aska batetik jaten ari diran kurrinkalarichoen gisara.... ¡Ez dago bakoitzari, puska jakin bat dagokiyola esan ta ezkuakin muturretara bereštera juan besterik! Gañera... ¡Zerbaiti zegokala gure Fuero laztan illezkorrak letrazturik zeukaten: *Letradu edo abogaduak, irutik bost milla marabidirako kaltarraren azpiyan*, begiro zutela, *junterotzan* sartzen baziran «porque como se ve las veces que vienen siempre levantan discordias y pleitos por se aprovechar»,⁶⁴ sartu adiñetan, irabaziyarekin ateratzearren iritz-berešak sortu ta anzipidiak ipintzen dituztelako.

Nola nai dala Pasaya-ko portuaren gañeko argiyak batzuen, bada ezpada, bestien zipo ta arontzagokuen leyak, arront nasi ta illunduak laja zituzten.

Mugak eta mugak lardastu ziran, batzuek mugaz itz egiten zutena bestiak eskuta sarpen, edo «libertad de entrada y descarga» gatik aritzen zuten ta... «auziyen otsa, juezen poza», artian... «grandes contiendas e bullicios e peleas, donde se siguieron muchos males e daños e robos e muertes e talamentos de viñas e manzanales, e de otros arboles, todo esto por el usamiento del puerto que dicen de Oyarzun».⁶⁵

Baño guazen: Donostiari, portu-ertz ortan, lurra bazuelako, ta Errenteria-ri ere bai, Portua ayena zala esatia, auzitik biar dutenena izan diteke; Oyarzun-i ordia, naiz len esan dan 1491-ko Apirillaren

7-ko iritzi-erabaki «sentencia arbitral» artan «Pasai-portuaren gañeko jabetasuna, Errenteri-Oyarzun-ak berdina»,⁶⁶ esan gerozko denboretan Errenteria-gandik oso bereñtu, ta albazuen geyago-ere egingo zuanean Oyarzuni, orlako gauzik esanaz esan Oyarzua-rrak anitzakotzat artu ta irutia.... ta euts zekiyola ta laja ez nai izatea... ta aurrera egin biar zala ta kastatzia... ta liburu onak izkirabaeraztia ta moldean ere, erri sarreko papertegiko apalak dauzkaten orri sortak erakusten diguten bezela, argitaratzea.... kristabak, au, nere buruan sartu ezin den gauza da.

Orañ, Errenteri-kayan, erri-ama ta auzo-urreko ta olakin ta irabazi asko ematen ziyona zalako, edo ur ertzeko karga leketan, zerbait bereñmen, esku, nagusitza edo jabetasun, orduko legeaz bat bazezakiela, edo jatorrizko bideren batetik bazuela esatia au, besterik da, zen ta litzake.... baño gañerakuan.... edozein dala, pentsatzen jar dilla, ta esan beza.

Oyarzun-en beran orduko itsas agin biar ori amur ematen asi zan, ta Errenteria-k aronzkuaz etsiya artu alian, onek ononzdikoari eltzen eldu zen.

Azkenchoenetako apukua, Errenteriya-ri, zubi-ondoko itegiyan jabetasun ta Magdalen-kalea dagoeneko ortako kayan, orrek adin esku biar zuelaren gañian eman ziyon; ta oraindik, aurrenekoaz ezetz bat aitu bazuan ere, bigarrena eskutik zuela 1560-an gelditu zan. ¡Gezurra dirudi!⁶⁷

Errenteriya-ko ontzi egia atzepentzen bezela, beste biška ori ere aitzen jua zan.

Esku oyen denen muturra ta kondocha zan, otsaillaren biyan, Oyarzun-go erri-buruak Errenteriya-ko pisu-echera etorri, urteko-pisa-sariya argira, errematean atera, piso zaya egin, ta esan oi zana, *iru ardiñ* jasotzea; au da, portuak ematen zituen pech-erdiyak, bere ezarreran beintzat.

Errenteriyak besteren azpegiya bere echean ikuste au etzuen ain begi onez eramaten, ta ala bein pisa-kizunik etzalako, ta bein jua etorri ori alperrikakoa zala esanez, alegiñak kentzeko egin zituen; baño, ez.... eunki onen zazpigarren amar-aldiko anai gerra etorri zan ta.... eraman zuan.

Gu gure aitona ta oien aurrekoak ez izaki, ta gauz oyen denbora aitako gora bera zenbaten ikuskizuna zuena zitekien, igerra osua beintzat ezin degunak gera. Nola nai ere, ordia zerbait aundi samar-

kotzat jotzen zituztela ekusten degu ta alaſen, esan gentzake jzenbat glori-piſar azaltzen guazen!

AGER-KAYAK=NOTAS

(57) *Diccionario hist3rico*, p3g. 389.

(58) *Executoria del pleyto entre la tierra e valle de Oyarzun e la villa de Renteria*. Original en papel, Archivo del valle.

(59) *Inform.ⁿ q. se llev3 a sumg.^d sobre lo que toca 3 la mala part.ⁿ de los termynos e jurifd.^{on} de Oyarzun y la Renteria*. «En la plaza de eliçalde q. es en la trra. e valle de Oyarçun 3 veynte 3 un dias del mes de Junyo de myll e qui3s. e quarenta e quatro.....» (archivo del valle.. vol. en fol. sin num.ⁿ rotulado «1480 y 1544»).

(60) *Biz-(i)-t-(z)-a-(egi)-n-lea*, «vida-haciente, habitante».

(61) *Inform.ⁿ q. se llev3... etc.*

(62) *Autos e postura de los ytos caue los mojones antiguos entre la trra. e valle de Oyarzun y la villa de la Renteria por el Merino Mayor de Guip3zcoa juez de comision paello...* (Archivo del valle.. vol. infol. ut sup.)

(63) *Sobre-carta de la ejecutoria sobre su-egurra fha. en la villa de Madrid 3 treynta dias de Setiebre.... mjl e qujetos. e diez y seis*, p3g. 11. (En pergamino. Archivo municipal de la N. y L. villa de Renteria.)

(64) *Fueros de Guip3zcoa*, tit. VI, cap. 7.

(65) Privilegio y sentencia del Rey Enrique II en favor de la villa de San Sebasti3n y la villa nueva de Oyarzun. (*Diccionario etc.*, p3g. 668).

(66) *Diccionario etc.*, p3g. 386.

(67) *Executoria en el pleyto que en confejo se trat3 en grado de las mil y quinientas doblas entre el valle y tierra de Oyarçun con la villa de la Renteria....* p3gs. 38 y 58. Archivo del valle.

MIGEL A. IÑARRA-K.

(Aurrandetuko da)

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

OSA-KAYA

Ara emen Ergoyen, (*Er-ri-goyen-a*); Alzibar (*alzi-ibar*); Karrika, (*Kale-cho-a*); Iturrioz, (*Iturri-otz*) ta Ugaldecho, (*Ur-alde-echa*). Kale edo Elizalderekin 1893-ko azken illian 4204 lagunez ez Villa baña VALLE DE OYARZUN egiten zuten bost barriyo, edo Gabiria-n esango lutekienez *zozkerak*.⁶⁸

Auzo-erriyak: Iparretik, Lezo; eguzkialdetik, Irun ta Lesaka; eguerdironztik, Goizueta ta Errenteri-mendiak, ta arratsetik Errenteriya.

Ergoyele; Ayako arri-azpiyan ur ta bide ertzián, mandazai ikatz-kille ta ortarako geyago baizik dan barriyo luše bat da.

Karrika; Erriyaren eguerdi aldetik, eche guchiyagokua, orobat.

Ugaldecho: Errenteri-Astigarragarontzko bidagurutzak sortzez eman ziyona, eche-salletan chikiyena kamio-errial gañian dago.

Iturrioz: Aurrekoarekin datorrenaren artean, barriyo pizkor pizkor bat. Torreche paretaz Oyarzungo aspaldiyeñkoa dirudiyen ta beste tellape galant zenbaitezkoa, jendia zelai-langillea.

Alzibar: Aurrekoa bizain echadi billu ta aundiya. Sebilla-n *Triana*; Donostia-n *Jarana* ta bezela da. *Zomorro* asko ematen ditu, ta errira datozen salastrajuenak, onera jotzen dute. Bestek ez ta Patroya badu, Pedro Apostolo santua ta erriko soñua kalia laja ta egun ortan

jotzera juaten da. Zer edo zer egiten ez duten urterik, antzarajokua, len beintzat, guchi dira.

1747-an zezenak ¡alajaña! egin zituzten. Konsejuko paperak ala diyote. Ortan irakurtzen da 1665-an ¡begira noiz! agiyan kalian ere etzenian, altzibartarrak arategiya jarri zutela.

Elizalde edo *Kalia*, Oyarzun-en izatera ezkeru, eche-sall, onek muru-duna izan bear zuen, baño ez:

.....*armipotens Lacedæmon*
*Despexit muros, rijido munita Lycurgo*⁶⁹

Bularra bera murall,
 muralla deus ezta;
 diyo Oyarzuarrak
 erri-naiz bete ta.

Beñere iñork gaizkirik egin, edo kuku muturrik jo biar diyenik iritzi ez da, bideai dagitela, egiten juantako auzotegia da au, ta beragatik erri, edo kale oni, ereki edo zabala deritza. Bere echeak, ara batek zer diyon, «son en general muy decentes, varias de formas elegantes»,⁷⁰ asko, agitz ekustekoak; zenbait, egitura apaindukoak dirala.

1860-ko Abenduaren 24-an egin zan izen-artzian 4580 bizi-lagun erantzun zituen *Valle* onek. Azken-gerra bukatu zala ogeita irugarren urtean sar-gera ta oraindik, au dala ta ori, orain *ogeita amasei urteko* aldian *irureun ta irurogei ta amasei* bizi-lagun guchiago dauzka. ¡Alkar-iltziaren sariya!

Baña... ez da ezer; erriyen chiki pena deus ez da aunditzen ere, egundaño bada ta, nondik ez dakigula asi ta, azkar, geren begiz, egiten dirala ekusten degun eunkidan bizi gera.

Mundua gogotik dabill: ez da trena gizonaren buruak eman duen azkeneko sorkaya, ta... guazen.

Oyarzun, geldika geldika naiz, zere gayean beti. ¡Aurrera! Mundua ere badijua ta, Balmes adigarriyak esango lukean bezala *geratua arkituko baziñu, azpian arta ta lerdakatuaja laja etzaitzan*.

Orain daguen bañon negargarriyagoa amaiketari ikusi degu. Nagusi maizter bizi-ateratzalle, langille, chur ta ehekoyak iduki ditzala: seme ekin-lari⁷¹ erriti ta onak izan bitza; ta, gizon jainkozko, ajoladun, alkar naiko ta obe-zaliak eraondu, gobernatzen badute.... atera-ko da, ta lengo itzal eder, ta arrigarrikko Oyarzun-tasun aei denai eragingo diyo.

Izarian kementso: nekietari eramane-koa; aurrerantzian obetzeko-

ustea asmo nagitik irten, ernatze bizitsuan sartu, ta asiyera oindun ta ibil-lariyan dijuakiyon erriyaren gloriya.... ¡O zeñ glori jator, berebere, garbi, ta garaya!

AGER-KAYAK=NOTAS

- (68) *Diccionario...* etc., pág. 196.
 (69) Claudium IV, Consulotu Honorii, v. 508.
 (70) *Diccionario....* etc., pág. 377.
 (71) *Ekin-laria*, «amigo de arremeter, emprendedor».

MIGEL A. IÑARRA-K.

(Aurrandetuko da)

LA LENGUA EUSKARA EN EL PÚLPITO

Honramos nuestras páginas con el siguiente magnífico exordio del sermón predicado la noche del 6 de Febrero último en la parroquia del Buen Pastor por el elocuente orador bascongado, nuestro respetable amigo y colaborador D. Alfonso M.ª de Zabala.

«Gaur arratsean N. K. M. nai dizuet itz egin euskeraz errosario santuaren debozioaren gañean, eta deizkiot geyenai ez zazitela gaizki irudituko. Eta ez da izango lenengo aldiz ala egitea: nola illaren lenengo igandea guztietan igotzen naizen eta Jaungoikoak ondo banau, eta Parroko jaunak agindu diralako, igo bear detan leku santu onetara, errosarioko kofradeak egiten dezuten funzio onetan itzaldi labur bat egitera, artu det asmoa, aldizka, igande batean euskeraz eta bestean gaztelaniz predikatzea.

Eta, ¡ojala sarriagotan predikatuko balitz gure euskera eder eta garbian! Au da gure gurasoen itzkuntz zoragarria; au da guk lenengo entzun genduena. Gure amaák, euskerazko kantu gozoak kantatuaz lo eragiten ziguten euren magalean edo siaska garbietan; gure gurasoak euskeraz errezatzen zituzten euren erreguak; guk euskeraz, begiak zeruronz jasorik eta gere eskuchoak tollestatuak zuzendu giñion lenen-

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

SUZKO ARGİYAK**I**

Zerbaiti dagokala «Oyarzun, dakarren monedaz erantzun» esaten da. Bañan, alik eta urte aldi, aziyak ere gero, irago arte, bere semien arma-keten berririk ezercho ere ez dakigu. Gaztelua erriyan. ¿Napararak alde batetik ta Frantzesá bestetik ta oiarzuarrak eskuak gerriyari emanakin egon ziralako? ¡Ederki eman ere!

Galde erromarrai, ta... ¡erantzun albalekigute! jakingo genuke, nai baña maizago noski, zenbatetan, galtzak bete lanekin, Oyarzuarrakgatik ikusi ziran.

Gipuzkoa Napar-erregien agindura egon zeño, oyarzuarrak erreinu orrek izan zituen arma-biarretan an izango zerala ageri-askoko gauza da. ¡Nork daki! Agiyan, Orreagako ebakiyetan Karlo-Magno-ri eman zitzayon jipoi artan ere, Pasaitarrak beintzat bazetazkien ta parchon ta parchon ziran.

Beintzat, Gipuzkoa Kastillara alderatu zanetik, istorilariyak diyoten ezkeró, «no cesaban de procurarse Nabarros y Guipuzcoanos todo el daño posible con correrías, robos y destrucción de los lugares de las rayas en tanto grado, que no pudiera experimentarse mayor, si entre las

dos naciones estuviera rota la guerra declaradamente, con acuerdo de sus Príncipes». ⁷² egi oitan, *etzan beti Pazko*.

Errenteriya-ren, Bill-izatea ere, bere lekuan ikusi zan bezela, alderdi aundi bat, oni dagokio.

Lenengo odol-isurtzearen agiria orregatik 1413-an ikusten degu.

Errenteriya-n ichituak egiterakoan esanik dago, oyarzua-r bati nola proestutza eman ziyoten. *¡Atzerrikoai* onlako esku-emate oik, naiz on uste ta obe biarrezkoak izan, zein guchitan denen iritzi ta gogokoak izaten diran!

Salazar jaunaren esatez ⁷³ Ugarte, Gipuzkoa-ko solai-ru echerik aspaldieneko nagusi, Aierio-k zituen bi semietatik bat, *Martín Sanchez*, bizi-tzalle⁷⁴ izatera Errenteri, erri-berrira etorri zan. Probestu egiña, zain aundiskuak zabaltzen zijuala siñale, «e oviendo estos de Ugarte toda la tierra é Villa por su mando»; ⁷⁵ *Katalin* ekarri zuten.

Esan dan urtean, gure Martin *Juan de Ganboa*, dirudiyenez koñaduak, erritik erayo zuan; ta bestela, beti bere odolekoetan izaten juango zan probestutza kendu ziyon. Martiñ-ek eta armak arturik ekin ziyoten, baño, bere lagunenchoenekin il zuten ta buruz bera geratu ziran. Gertakuntz ontatik egun batzuetara, Juan-i lagun egitera etorria zan *Martín de Ibarra* baztarta⁷⁶ ta noski atera zitezkién, ta naiz aldi ontan probestu illaren aiekakoak gaien atera ta etorki amonkoro au bere sallekko panparrois̄koenak illak izandu, gerra aundi «muchu guerra» onen azken baño obeki bide, Ugarte-tarrak Errenteri-tik alde-eragiñak izandu ziran, ta erri ontako nagusi-izatea galdu zuten, «e assi perdieron el mando de la dicha villa». ⁷⁷

Gipuzkoarekin Baiona-rekiko its-ziar ortan-aurreneko odola isuri zutenak ere; Floranes jaunak dionez, zaizki ontatikako Ondarrabi ta Saint Pé (Sanpere)-ko Ugarte-tarrak, *¡zeiñ geyago!* burniari eman ta izandu omen ziran. ⁷⁸ *¡Kaikutzarrak!*

Aide-nagusi «Parientes mayores» deituetakoen istillu-kaskailtze-tan (ta ori Ugarte, Ganboa-aldeko zezakienetakoa zala; beste ayekakorik urrian etzuelako agiyan) katazka gogoi-rik, obe ta, gure erri onekin, ekuskizun aundirik duenaren berririk ez det.

Esaidazu oraiñ, irakurlea, oichék, ezer bada ta argi yayuak atera ditudala, ta... neronek ere aitortuko dizut, ordia, kontagarriyak iritzi ta nonbait ere ezarri nai ta, emenche, su-argiyen aurrean oien gai ikatz bezela, sartzea gogoak eman dit.

II

Franzesa, alako naitasun batekin Españialde oni begiratu diyona, beti izan da; eta maite duenari bezela laztan bat edo beste ematera, noizik eta bein ere, etorri izan izandu zayo.

1476-an etorri-aldietako bat izan zan, ta Oyarzun-i egin ziyona, palakua ez ezik eortzia, ta ederra al ere bazan.

Esan daneko Apirillaren 20-an Eliza, ezkil-torrian zeduzkan laro-gei kristaurekin,⁷⁹ ta erriko echien irutarik bi auts egiñak utzi zitu-⁸⁰en; «talaron lo que pudieron é hicieron mucho mal».⁸¹ Al zuten charkeri guziya egin zuten. Ta orra, *berrogei milla* gizon, monsieur Armand de Labrit, Naparroa-ko Errege, Juan Labrit-en Aita, buru zutela, Españiara zertara etorri ziran.

Ondarrabia artu nai, ta eziñ: Donostia-re bai, ta ez ta: eta Irun, Errenteriya ta Oyarzun arrasatu, ta illabete batzuen burura, anakak baño muturra aurrerago, berriz Frantzia-ratzera.

AGER-KAYAK=NOTAS

-
- (72) *Averiguaciones....* P. Henao, tomo V, pág. 195.
 (73) *Historia manuscripta* de Lope García de Salazar, lib. 21.
 (74) Poblador.
 (75) *Historia manuscripta....* lib. sup.
 (76) *Sasikoa* «bastardo».
 (77) *Historia m....* lib. 22.
 (78) *Compendio historial...* apéndice pág. 18, not. 16.
 (79) *Diccionario....* etc., pág. 395.
 (80) *Historia general...* por Soraluze, tomo I, pág. 172.
 (81) *Compendio historial...* pág. 302, núm. 11.

MIGEL A. IÑARRA-K.

(Aurrandetuko da)

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

III

Frantzesá, etsi-eziña dá; ta naiz batean ongi ez atera, osterá bere artara emango duena.

Egiya dá, Oyarzun-ek, erri erekiyak bezela, frantzesá-ri ta iñori ere, bere erri-paretetan beintzat, arpegi guchi eman diyola, baña, bada erri ontakoendik auzo-zale oik artu duten ostikocho sonatu bat, ta... *Gipuzkoako dantzen* egilleak bere izkera eroso ta borobillean esan dezala.

«Milla bost eun ta larogei-garrengoan, Franzes martizti (soldadu-saill aundi bat etorri zan Ondarrabiara, eta beretako seieun kaskoi tokiko berri ondo zekitenak irten ziran, illargi ederra zegoan gau batean, Oyarzun-go erria erretzeko asmo oso betean: eta Eleizalde deitzen zayon plazara irichi bezain prest, oen etorreraz oartu zan gau erdian emakume bat, zeña izanik ain ernia eta azkarra, alzaben laisterrena, eleiz atzetik barrena joan ta ezkillaren sokari itsatsirik ekin zitayon danba danba bera joaz, erriko jendea irazartzeari (esnatzeari). Franzesak ezkillaren otsa entzutean inguratu zuten Eliza, eta sokari tiraka topatu zuten emakumeari epaki zioten eskuiko besoa arras, machetearekin, baña alferrik. Bereala Oyarzun-go Easo-tar pizkorrak asi ziran batutzen alkargana, eta oen billera uleztu (igerri) bezin fite la-

rritu ziran Franzesak, zergatik lendanez zekiten ondo, erri onetako jendearen ausarzi pare bagekoa nolakoa zan; eta erio-sugar igesari eman zioten muturrak austeko zorian, baña, etzitzaioten baliatu, Franzesak Ondarrabia alderontz egin-al guzian bazijoazen ere, ordu erdi bateko bidea igaro zuteneko, gañean zituzten Oyarzuntarrak, zeintzubenek portizkiro goiean bean erasorik abarrakitu zituzten aisa eta prest. Sei eun kaskoitatik bi bakar bakarrak ziran iges egin zutenak Ondarrabiako ondora, berariaz bezelaiñen beren lagunai kontatzeko zer gertatu izan zitzaien: gañerontzeko guztiak, izandu ziran elbarrituak, illak eta atzemanak.⁸² Oyarzungo Errian itsumutsuan batutako jende apurrakin ausardi ain aundia ikustean, Franzes martizti guztia arras ikaraturik geiago gabe biurtu zan Franzalara.

Oyarzun erretzeko egiñik promesa,
 Gauaz iñill etorri izan zan Franzesa.
 Bañan izanik bertan ain jende arteza
 Gaizki irten zitzaion orduko ametsa».⁸³

IV

1638-ko Uztaren ogei ta bata zan. Eguzkirik agertu bazuen ezpazuen ez dakit, Irun-Ondarrabiya-k aurrena, ta beste erriyetakoak sarririk asko, ikusi zutena, amasei milla oñezko ta bi milla zaldizko soldadurekin Bidasoa-ibaya bost ur-me-unetatik irago ta, Gipuzkoako-sarrerako erriyetara ekaitz ondagarri bat baño ondagarriyago-ko eraso, *Príncipe de Condé*, izan zan.

Jende onek, Errenteria-ko eremu guzian amaika eche utsutsak, erregabe laja bazituen⁸⁴ lengo jorrran Oyarzuarrak eman zion epurdi-koaz azturik egongo etzanak, erri gaño oni orañ ¿zer egingo ote diyo?

¡Zer! Berreun ta berrogeita zazpi eche ta Eliza, denak erre, kiskali, ta autsegiñak utzi.⁸⁵ ¡Ai! musin, musin, ori da garaitzalle izatea, ori; ta orrenbeste aalki, ta, ala ere, mundu au oraindik oso dago? Gezurra izain da; beintzat, ez zuk nai bazendu.

V

1674-ko Reñuaz itz egitia beste lekurako laja ta, berriz arkaitz negar-ekarle oik gure ibar zelayetara amildu ziran urtia 1793-garrena izan zan. Begira, orduko Oyarzuar batek zer diyon. «1794. El dia 25

de Julio forzaron los Franceses la línea de Vera y Baztán entrando por ambos puntos. El día primero de Agosto que puede llamarse del diluvio, forzó igualmente las de Irún y llegaron á Oyarzun á las seis de la mañana. Todo el vecindario abandonamos nuestros hogares y viles. (bienes) y huymos vnos á Nabarra por Tolosa, y otros hácia Vitoria y Bilbao». ⁸⁶ 1794-ko Uztaren 25-an Bera-Baztan-go eragozpenai eragin ta, bi leku oitatik Franzesa sartu zen. Orobat ugoldeko eguna dei lekiokien agorraren lenbiziko egunarekin, egin zuen Irun-goaz ta goizeko seietarako Oyarzun-en zeguen. Erriko jende guziya, genuena genuen tokian laja ta, batzuek Tolosa-barrena Naparrua-ra, ta besteak Vitori edo Bilbao-ronz igesi juan giñan. Onekin Esteban santuaren Eliz ontako 12-en Bataio-libruaren aurren-orriyan dagoen oar-kerera ondo dator. «Liburu ontan Ondarrabi, Irun, Lezo ta beste erri geyagotan jaiotakoen bataio-partidak arkituko dira. Probintzi ontako Elizik geienak, ta Naparroa-koak ere bai Franzes-pean egokiki ta 1794-ko agorraren lenbiziya ezkeru apaiz bage egon ta, emen gora bataiatzera, On Pedro Irigoyen-ko, Bikario jaun, edo aren orde-leku-ko On Manuel Esteban de Bengoechea-gana ekartzen zituztelako». ⁸⁷

Ta ori ondo badator, ez gaizkiago Errenteria-ko beste Eliz-libru batek dakarren au. ⁸⁸ Franzes-gerra gogorraren igesi Santander-mendiyetara jumak amairu illabetian, ezin esan añeko neke ta ezizanak, 1795-ko Buruillaren 11-an, pakea egin ta Ortaratu geradeño, eramatzen jardun gera.

Gerra onek zeñ gogobetetuak zeuzkan besteak beste Oyarzuarrak, nekatuak egoki; negarra zeriyyotela, ezertako eztuak, ta ala ere, *Pakearen albisteari* jarri zioten arpegiyak diyo, au ere Iztueta jaunak dezala.

«Buruzpide negargarri onetan Gipuzkoa arkitzen zala, eta batez ere, Franzesaren menpean zeuden Erritako jende leyal urrikiagarria aboztuko illaren irugarren egunean arratsaldeko lau orduetan, zeña zan San Esteban Proto-martir Oyarzungo Santu Godartari (Patroiaren) eguna; erri onetako jendea bezperak emandakoan Elizaldeko plazan zegoala ikusi zan Franziatik zetorrela oiezbezelako korreo bat, bera eta beraren zaldiyak erremu-besanga ostodunakin beterik pozkidaz oju egiten zebala. *Pakea, Pakea*, zeña sartu zan bertako posta-echean. Bereala alkate ta aundizkoak joan zitzayozkan galdetzen zer berri zekarren zeñak erantzun zien, ezik Franziarekin España-ren arteko pakea egin zala, Balenen (Basilea) uztaillaren ogeita bigarren egunean.

Bereal bereala iñil-mandatari Oyarzunen ipiñiak zeudenakin igorri, (bialdu) zitzayen atsegingarritzko berri balioso au, Iruña-ko Erregeordea ta Gipuzkoako Diputazio berriari». ⁸⁹

Oyarzuarrai erotu nai zitzayen ta alañen urrengo urtian, *Pakia-
ren izenian, Egea de Aragón-go zezenak, Madril-go toriatzallietara-
rañoko guziyakin izan zituzten ¡alajaña!* ⁹⁰

Aldi ontan, erreketeta punsik etzuketekien egiñ; bestelako kalteak.

Eliz-gauzen begiramenarekin urtean egiten zanak, arreta ori artze-
rakoan eragiten zuen *zertegi* edo inbentarioak erakusten dutenez, ut-
sik biurtu etzirala esan diteke.

Erriya orduko erara, Elizaren ardura-dun edo Patrono zalako, konsejuko papertegiyan dauzten liburutan agiri da nola 1792-an gauza pranko inbentario-gai baziraden ere, ta 1793-an ere bai; 1794-ko libururik ez dala billatzen; 1795-korik kondoch bat bakarra; 1796-koan *inbentariotik*, zerenik egiñ ezin ta noski, ez doguela; ta 1797-koaren 7-garren orriyan dagoena dela... «de las aras y efectos de la Iglesia:—

Primeramente sesenta y quatro libras de cera.

Iten trece libras y quarto de cera, de savorra.

Iten veinte y tres candeleros de metal amarillo ó latón, que son los que continuamente están en los altares.

Iten treinta y seis candeleros pequeños de latón, que sirven en el monumento.

Iten dos ciriales de oja de lata.

Iten quatro orquillas.

Iten palio de damasco encarnado.

Iten tres almoadas de terciopelo carmesí.

Iten un azafate de azofar», ⁹¹ Besterik, ezercho. ¡Zer erdoi-beldurra utzi zuten!

Gerrate ontarakoan Oyarzun-ek oñan gañian jarri zituen seme armatuak, 261 ezkongai, 403 ezkondu ta, 24 alargun, guzira 688 soldadu ziran. ⁹²

Au, *Los Bascongados, su país...* etc. deritzan liburuaren *Introducción*, «sarrera» egin zuanarentzat.

VI

«*L' Espagne est un pays trop peuplé à espagnols*» esan zukien norbaitek ere Frantzi orretan, ta Españaia españar geyegiz betea egote-

tik ifiori okerrik etor ez dakion noski ez da Bidasoa-z arontz zalagar-darik, Frantzesak onera, gu ere... zalagardan jartzera.

Gure eunki onen asiyeran azkeneneko, Oyarzun aldi ontan, baserri-duna dalako, gurdi-lan ta abere biarretan asko estutu zuten.

Orri sorta osoak daude Erriko-echeko Papertegian, une onetan ibardegi onetako beidun, itzai, mandaketari, nekazale, ta beste base-rritarrak «baraje» bada, ta «malobra» bada egin zituzten neke ta isurietako izerdi-chirrioak mundu guziyari argi ta garbi begi begiyetan azaltzen dizkatenak.

Amaika ikusi ta eramateko egindako erriya! ta... beragatik zerbait erakutsi ta eramanerazten dizutena! Baña zu... beti zere ariyan, ziñ, ta bereari eusten diyona: baserri-ayeketako ezjakintasunari, kale-inguruetako jakinkeriarri baño geyago emana, mundukozunetako gora beretan guchi sartua: naspilletatik, kirats guchi, berandu, eta utzi-errañ, artzen badezu ere, artzen dezuna bezela, muturitze, ta nabarmenkeri eškasekoa, ta erakutsiyaz otsa ateratzeko lekuan, isill, geldi, ta pakean ikasten ari naiago dezuna... Ontarakosea zera, Oyarzun; munduko buru-austietan guchi sartua bezela, oker chikiyak ere asko ikaritzen zaituena obe biarrak eraman ta onena deritzatzunari itsaisten zaizkana ta aldezun ta ditekien guztiya, ezercho zerezat gelditu bage, ematen dezuna, ta.... ¡ainbat gaiztoago! bada ere, proga, eman-ordu berriyak, askorik icharongo ez diyote.

AGER-KAYAK=NOTAS

(82) *Atz-eman.=Betz-eman, arrapatu.*

(83) *Gipuzkoako probinziaren kondaira edo istoria.* Egiñ eta zuzendu zebana D. Juan Ignacio de Iztueta. Amaseigarren kapitulua, 315-en orriyan.

(84) *Compendio historial...* pág. 477, not. 2.

(85) *Historia general.* Soraluze, tom. I, pág. 172.

(86) *Noticias de los documentos del valle de Oyarzun.* (Documento privado, por D. Joaquín Antonio Olaciregui, vocal-secretario del Ayuntamiento Constitucional del valle en 1838).

(87) Archivo Parroquial de Oyarzun, *Libro de Bautizados* número 12, pág. 1.^a

(88) *Investigaciones históricas referentes á Guipúzcoa.* página 211.

(89) *Gipuzkoako Kondaira...* pág. 390.

(90) «1796.—Con motivo de la paz se trató de los regocijos públicos, y á mas de vailes, coetes y otras funciones costosas, hubo por San Estevan una corrida de toros de Egea de Aragón. Los toreros de Madrid con su espada Francisco de Garcés y picador á caballo el famoso Curro Ortiz. El gasto fué escandaloso y yo de mi parte sacrificué sobre diez mil rs.» (*Noticias de los documentos de Oyarzun...* ut sup.)

(91) *Registro... del valle* año 1797, pág. 7.

(92) *Lista de los sujetos capaces de levantar las armas desde 18 años inclusive hasta 60 exclusive.* Registro del valle, año 1793, fol. 129.

MIGEL A. IÑARRA-K.

(Aurrandetuko da)

Noticias bibliográficas y literarias

Guía general de Guipúzcoa, histórico-geográfico-descriptiva, comercial é industrial, por Lamberto Lancis.

Se ha puesto á la venta este utilísimo libro, nueva edición para 1898, ilustrada con dibujos y vistas del país y notablemente corregida y aumentada.

Contiene dicha curiosa obra la descripción de todos los pueblos que componen la Provincia, interesantes noticias detallando cuanto de notable encierra cada localidad y una extensa relación de las autoridades y de los asuntos relativos al comercio, industria y profesiones.

La primera parte, compuesta de seis capítulos, describe la provincia en general, tarifas, diversiones, distancias kilométricas, etc.

La segunda parte es curiosísima, ocupando abundantes páginas la sección que trata de la capital.

Este libro es tan útil para los comerciantes é industriales de Gui-

1897

Euskal-itz jostaldien Batzarrea

(Euskal-fésten XVI-garren urtea)

OYARZUNGO GLORIYA KONDAIRARRAK

ETA BERTAKO SEME ARGIDOTARREN DOAYAK

VII

Frantzesekiko zalaparta oik etzuten amaitzera egiñ, eche-barren-
goen arteko aserrepidiak agertu dira: España-ko Errege izateko esku
geyago zeñek ote zuan, ta... «abillen bidiak achituko an», Oyarzun,
bere ustetan piñezi guziyan azaltzen zenak, geienchoen zezatekienak
begitan artua ere bezela zuten ta, zeguen bezelako tokian zeguelako
gañera, zatitu ederrik artu du. Azken-aurreko gerratian asko: azkene-
koan, agitz geiago.

Ontaz zerorer esatera on deritzat.

Lenengo karlista-sall aundi bat, Alzibarren 1870-ko Agorraren
ogeita amaika-ko gosari-orduan, *San Ramón eguna* gogoan garri
uzten zutela, azaldu ziran. Pelota-lekuan, beren ikasketak, instruizioak
egiten ari ziran lekutik, *Arana* jauna, bere mikeletiekin arpegi ema-
tera jua zitzaien ta, mendikoetako bat iltzen zala, lenbiziko sua egin
zan.

Artean anukien askirekin ibiltzen baziran gauzak, andik aurrera,
aisago etziran, Erriko-echea, fuertejarri zen; iñongo soldadu ta arma-
dunak, onozteari ekin ziyoten; ta gauza garraztu setzen zijoan.

Ontan ziarduela, 1873-ko Uztaren 4-ko goizaldean, ez bat eta ez
bi, kañoicho bat Urkabe-azpiyan ipiñi ta, *Santa-Kruz*, gure konsejua
artu bear zuela, asi zan.

Lau gizaseme, ez makalak, ill-otzak utzi ta, bederatziyak inguruan alde egin zuan, ta ordutik ziran istilluak.

Kale-echeetako jendea, alakorik goguak agitz guchi ematen ziyon esnaierak larritua, gero zer zitekienez, berriz, beldurak artu ta, egun beretik al zuena al zuen lekura sakabanatu zen, ta, eche-mordo ori dena, batian, edozeñek ezagutzen duen *Bakedano-renean*, sitio-denbora oso-osoan, soldadu batek ere ikusi bage egondako neškaşar bat, *Bárbara Ignazia Arrechea ta Lekuona*,⁹³ 1885-ko Ilbeltzaren 20-an, 86 bat urtekoa, ill ere baitzan, Franzisko Agirre, eche-jabearen emaztearen lengusua, beste erritar bizitzallerik etzala, azkenerako gelditu zan.

Duda da norbait? Arren, uka, beintzat ez dekidala, azkenen aterea neroni naz ta.

¡Ura bakardadia!... ¡Ura planta!

Kalerako zazpi-sarpidiak, pareta lodiz ichiyak: Erriko echea, soldadutegi: emendik, len esan dan eche-kemaren girizira, Urkabe-tikako tiruai igeste arren, enparan, plaza guziya, erdi bi egiten zuen eze-ki, zanga aundi bat: Eliza, ardan-degi, ta lo-leku, ta ezkillat-torra, zaitza, zentinelan gallurra... Urez oso, aldi batean, urri; jango bazan, naiko nekerekin ekarri ta... *zunp* emendik, *danba* andik, ikusten zuten guziyari (jta bearrak ateraerazten zituen amaika gişaşo ta triste erori zan!) tiratzen zitziola: kale inguruko galtzarak, artartietatik berai aterietako belarrez sorocho batzuek ematen zutela.... Orra Oyarzun 1874-ko Marchuaren 6-an Gobernu-soldaduak utzi zutenean nola zezuen.

Lenengo erre ziyoten echea José María Zinkuñegi ta Portu, *Belcha* zeritzan karlistetako kapitan yayo baten jayotzakoa, *Arregi*, Aguztegi-ko zubitik, saskarrian betatz igota egiyaren buru buruan, 1873-ko Agorraren 10-an, igandearekin ere baitzan, Lorenzo Santu kiskalietakoaren arratsalde-erdi ezkerro izan zan, ta.... ¡asi baziran ta asi ziran! Patroitzat artuta ere, eman zioten bezain maizte, edo kulto luze, sarriko ugari ta gizenik, eziñ.

Oyarzun-en zegoan tropa ordetu, errelebatu, ta egoteko bear ziran an ta armelarako gauzak ekartzea, Errenteria-tik barrena, batez beste, amabostean beingo egitekoazan, ta beste adinbestetakoa berriz, bide ertzean arkitzen ziran echetatik guchi edo geiago sutzea. ¡Izugarrizko ibillera!

Erretze izugarri oitan, ordea, izugarriagoak beste batzuek badira.

1873-ko Abenduaren zazpi arratsaldean Moriones-en kolunak *Ari-chulegi-tik* ononzko bideari ekin zion: ta *Tornolegi* deritzan ayeka ortako *Goyeneche-tik* Olaberri bera arterañoako baserri den-denak auts egiñak utzi zituen.

Zetozenen girizira, kalian egotez, guarnizioz zeuden karabineroak irten ziran, ta, ¡jura gaba! zoratu oik, zer egiten zuten ere etzekitela noski, kale-inguruko eche danai, ta kaleari berari ere, su eman zioten.

Orduko, eskuz eta suarekin Oyarzua-rrai egiñetako kalteak zenbaterañoakoak diran, ¡Jaungoikoak daki!

Sarraski ori gerta ta ¿nork esan? amaika illabete ta iru egunera beste kaskailtza berri bat ikusi bear zala? *San Morkos-en* arrera.

Onek eman ziyen bekoskokoak erresmenuak bezela, non emen geldituko, bigaremorean, 1874-ko Azaroaren 11-an, *Zamalbide-ko* egiyari eragin ta, *munu-aundi-rontz* tropak, an ere artzera, jo zuten.

Tontor ontan, len aipatu dan *Belcha* ta *Chakurchulo*, zeuden, ta aurrenekoa erioak joa ta bestea ain guziz ez baña gaizki eritua, erori ziran; baita mendiška ere, gobernu-soldaduen eskuetan, ta... Astigarragaraldeari dagokion ayeka orrek, orduan pereket ikusi zuan.

Amaikako eguerdi-ostean Oyarzun-go ezkill-andiya, dan, dan, dan.... asi zanian, baitziokien bezala, —*entzuten dezutenak, al dezuten lekura, iges, iges...* ¡jura ezurretako daldariya ta barrengo illuntasuna!

Ta... ots ori alde batetik, ta atakearen barraa-koa bestetik entzun, ta kegartsua bon, bon, bon, zeriotea erretzen zeuden baserri sallak aieka danetara zabaldu zuten lanbro su-kiratsduna, illuna bere keakin ekarri nairik, ta arratsari, bere gar-argiyakin etortzen uzten etziola ikusi ta... ¡negu negurako zer illunabarra ura ere!

Karlos 7-ak bi egunen kontuak Oyarzun-en irago zituan, ta aik, oichek.

Ain puntsa guchirekin plus egiñetako Irun-go asaltora bearreko ainbeste batalloi ezer egin bage, alik ta *munu-aundi* galduše zan arte Urkabe-n ta kalean irukitzea, bada bialtzera egin zan pušketa, mendiška orrenak egiña ekusi ta, atzera biurtu zan, beren semeak laguntza bage iltzen ta beren izate-pišarrak ostutzalle ta suarentzat izatera zijuazela ikusten ta pentsatzen zeuden Oyarzuarren begi-biyotzentzat proga gogorchoa, ¡bai aundikotz! izan zan.

Nolaz baño, ¿Oyarzun-en fineziyari zegokieko? ¿tiro-otsak aizkatunak zeuden mendi-mutillaken kemenak geldi egoteko ziyotelako?

¿Jauna esanez inguruan zebiltzkion denak On Karlos-ek adiskide ongi nai ta leyalak zituelako?

Badakit, gelkeri ontaz nork edo nork onla ez dala esan deikeana istori-iturriyak besterik aditzera dutelako; baña, diyozun adiskidea, *dokumentuak nokumentu* atera oi dira, *ageriak areri*, bizkaitarrez «etsai» ta, egiya esan, batek bere begiyai iñoren belarriyai baño lenago sinisten dio, gogozago ta osoago, egiñ ere bear dion bezela.

Beren jorra-aldi au eman ta tropak, atzera ziran tokidaratu ziran.

Berriz ere bazetozela esaten etzan egunik, 1875-ko Burnillaren amalaua arte etzan. Orduan, bul, bul, bul, beste alderen batera zijua-zela esaki, ta or non ordia, ez bat ta ez bi urrengo egun sentiyan iñor ere igerri orduko Urkabe-gaña artuta, goitik beera tirua zeriotela erriratzten dira. Ura jendearen jaikiera! ¡ura lazka! ¡ura turrunbilla ibilli ta, igesi nora atera ezin somatua!

Ichi-aldi ontan, kale-barrenean lenbizikoan iñor ez bezela; erriko bañon geyago, atserriyetakoa, jende asko zan. Ala ere, egin ziran kalte-berriyak agitz aundiyak izandu ziran. Zenbat, eta zenbat eche, sugaitarako kendu ta, ez leyo, ez ate, ta solairuko olik ere bagetso geratu ziran! Erriko-echea bera, lautatik bat geyenez zuela geratua.

Ta onlašen zijuan, besteak ere bai baño Oyarzun, miñ-biziyak jaten dijuan arpegiya bezela, aitzen ta aitzen: barrengoak kanpora eziñ: kanpokoai, ikusi orduko, tirua: jan biar, ta surik egingo bazen bizi ziran echeai puska kendu ta egiten zutela, alik eta 1876-an pakea egiñ zan arte; esaten ta esaten juateko:

PAKERIK CHARRENA, GERRIK ONENA BAÑO OBIA

Bai seguru! Eun da geiago eche asko iruna bizitzakoak, auts biurtuak: kale guzikoak, esateko paretak besterik etzirala utziyak. Gazteriya, ill, elbar edo galdua... Ondasunak, murriztu, eskaldata, edo ondatuak. Zezatekienak, igestuak; erriya, alargundua, ta antziñako atsegintasun ura zapuztu, muzindu ta kopeta beztua....

Egiya da, istoriyak Oyarzuarren leyaltasuna, goi jartzen duela: egiya neke miñ ta galera oik, asko esan nai dutela: egiya Jaungoikuak orlako biyotztasunik sari aundi bage utziko ez duala; egiya, ezin ukatu, seme argiyak ta doaitsuak erriyaren gloriyen geitze ta azimenorako diradela; ta erri batek eramaten dituen supritzekuak auzuen pizkor-garritarako.... Orregatik ta guzti:

*Summum, Brute, nefas civilia bella.*⁹⁴ bijuaz ordu gaiztoan odol-zaleak, ta, Oyarzunen gañera benepein, egundaño beste orlako malko-piderik etor ez dedilla.

Eramankizunak glori-gai badira, Oyarzun, gerrate ontan, bestiak beste ederraren jabe egiña dago.

AGER-KAYAK=NOTAS

(93) Archivo parroquial de Oyarzun *Libro de finados* núm. 12 fol. 149 vuelto, part. n.º 7.

(94) *Pharsalia*, lib. 2, De Bello civile, v. 285.

MIGEL A. IÑARRA-K.

(*Aurrandetuko da*)

EN "BELLAS ARTES"

EL CONCIERTO DE LOS ALUMNOS

Se verificó el 29 de Mayo último, viéndose el auditorio gratamente sorprendido por una orquesta de catorce violines primeros, nueve segundos, seis violoncellos, y un contrabajo, tres cuartas partes de ellos granaderos de diez á doce años.

Un himno á la victoria de Hændel, un canto y una plegaria de Alard y una Romanesca de Lully, fueron los números escogidos para hacer la presentación de la pléyade infantil de la Academia.

Cuatro melodías sencillas, pero, al fin, melodías tiernas, delicadas, único lenguaje musical que pueden hablar sintiéndole los niños. No pueden sentir ellos las pasiones, las tempestades del cráneo que los génios del arte traducen en notas, y manos expertas reproducen en el instrumento para impresionarnos y subyugarnos.

Pero quizá por lo mismo nadie más que los niños pueden sentir